

Ilija VUJAČIĆ*

POLITIČKA MISAO VOJISLAVA STANOVČIĆA**

Apstrakt: U radu je analizirana politička misao i akademski i javni angažman prof. dr Vojislava Stanovčića, akademika Srpske akademije nauka i umetnosti. Prvo su dati biobibliografski podaci o njegovom školovanju i akademskoj i javnoj djelatnosti, da bi u centralnom dijelu rada bio analiziran njegov naučni, pedagoški i društveni doprinos razvoju jugoslovenske i postgoslovenske politikologije i političke teorije. Istaknut je jedinstven doprinos političkoj teoriji, političkoj nauci i društvenoj nauci uopšte ovog regionalno i međunarodno priznatog poslenika u političkim naukama. U zaključku je ukratko ocijenjeno njegovo teorijsko djelo, kao i doprinos profesiji i djelatnosti teoretičara, pedagoga i društvenog poslenika.

Ključne riječi: politikologija, politička teorija, vladavina prava, legitimitet, federalizam, konstitucionalizam

BIOBIBLIOGRAFIJA

Akademik Srpske akademije nauka i umetnosti, prof. dr Vojislav Stanovčić, rođen je 2. jula 1930. godine u mjestu Ubli, opština Herceg Novi. Srednju tehničku školu je pohađao u Herceg Novom i Zagrebu. Diplomirao je pravo na Pravnom fakultetu u Beogradu i uporedo studirao svjetsku književnost na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Poslijediplomske studije iz političke teorije i političkih institucija studirao je na Fakultetu društvenih nauka Univerziteta u Lesteru (University

* Prof. dr Ilija Vujačić, Humanističke studije, Univerzitet Donja Gorica

** Prošireni tekst predavanja na tribini CANU, „Društvena misao u Crnoj Gori“, održanog 10. aprila 2019. godine.

of Leicester) 1960–1961. godine. Doktorirao je političke nauke 1965. godine na Pravnom fakultetu u Beogradu odbranom disertacije na temu *Industrijska demokratija — shvatanja u britanskoj socijalno-političkoj teoriji*. Školske 1966–1967. godine boravio je na jednogodišnjim postdoktorskim studijama, kao stipendista Fordove fondacije na univerzitetima Jel (Yale) i Harvard, gdje je proučavao političke teorije.

Svoju akademsku nastavnu karijeru akademik Stanovčić je započeo 1963. godine na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gdje je predavao *Osnove nauke o društvu*. Godine 1969. je izabran za docenta na novoosnovanom Fakultetu političkih nauka u Beogradu na predmetu *Istorija političkih teorija*, da bi 1974. godine bio izabran za vanrednog, a 1979. godine za redovnog profesora. Kao docent je dvije godine držao nastavu u dopunskom radnom odnosu na Pravnom fakultetu u Beogradu i na Pravnom fakultetu u Titogradu. Na poziv Instituta za evropske studije iz Beča je tri godine (1993–1996) držao kurs *Topics in East European Politics*. Od 1998. do 2006. godine akademik Stanovčić je bio kodirektor Ljetnje škole za demokratiju, koju su pokrenuli Fakultet političkih nauka Beogradskog univerziteta i Univerzitet Vestminster (University of Westminster) iz Londona.

Penzionisan je kao redovni profesor Fakulteta političkih nauka u Beogradu 1995. godine, ali je nastavio da drži predavanja na poslijediplomskim i doktorskim studijama. Od 2005. godine je bio član Stručnog savjeta fakultetskog Centra za studije SAD, gdje je držao predavanja o američkim političkim idejama i institucijama.

Akademik Stanovčić je imao bogatu međunarodnu akademsku karijeru. Akademsku godinu 1986–1987. je proveo na njujorškom državnom univerzitetu (SUNY — State University of New York) i na Univerzitetu Olbani (Albany), gdje je na poslijediplomskim studijama držao dvosemestralnu nastavu iz uporednih političkih sistema. U toku tog boravka u Sjedinjenim Američkim Državama bio je pozivan i održao dvadeset predavanja na drugim američkim univerzitetima i akademskim ustanovama (Yale, Stanford, Indiana, Houston, Smithsonian Institution u Vašingtonu i dr.), kao i jedan tromjesečni kurs na Union College (Schenectady, NY). Svoju daljnju međunarodnu reputaciju kao stručnjak za političku teoriju sticao je preko brojnih predavanja i kurseva i učestvovanja na međunarodnim naučnim konferencijama i kongresima u Belgiji, Holandiji, Poljskoj, Velikoj Britaniji, Indiji, Pakistanu, Italiji, Francuskoj, Sovjetskom Savezu, Zapadnoj Njemačkoj, Rumuniji, Mađarskoj, Rusiji, SAD-u, Švajcarskoj, Slovačkoj, Češkoj Republici, Austriji, Poljskoj, Ukrajini i dr.

Održao je i brojna javna predavanja u većim gradovima Srbije, kao i na univerzitetima u Kragujevcu, Novom Sadu i Nišu i u Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti i u gradovima u Crnoj Gori. Većina predavanja se odnosila na probleme koji proizilaze iz etničke složenosti, tematike vladavine prava, izgradnje demokratskih ustanova i legitimnosti vlasti.

Za dopisnog člana Srpske akademije nauka i umjetnosti profesor Stanovčić je izabran 1988. godine, a za redovnog člana 2009. godine.

Od 1983. godine do 2010. godine akademik Stanovčić je bio član Predsjedništva Jugoslovenskog udruženja za političke nauke i kasnije Udruženja za političke nauke Srbije, kao i Jugoslovenskog udruženja za ustavno pravo. Bio je i član Savjeta Međunarodnog udruženja za političke nauke (IPSA) i član Savjeta Međunarodnog udruženja za ustavno pravo (ICLA). Učestvovao je sa referatima na svjetskim kongresima Međunarodnog udruženja za političke nauke od 1985. godine (Pariz, 1985; Vašington, 1988; Buenos Ajres, 1991, Berlin, 1994; Seul, 1997) i obavljao druge dužnosti koje su mu u pripremama kongresnih sesija bile povjeravane. Na sjednici Izvršnog komiteta IPSA u Čikagu 1992. godine, akademik Stanovčić je spriječio da se prihvati zahtjev udruženja za političke nauke Hrvatske i Slovenije da se Udruženje Srbije i Crne Gore (kao legalni nasljednik Jugoslovenskog udruženja, inače osnivača IPSA) isključi iz Međunarodnog udruženja za političke nauke.

Više godina je bio aktivan kao član Odbora IPSA za izučavanje federalizma (Research Committe on Comparative Federalism). Na kongresu u Berlinu (1994) izabran je u Odbor za istraživanje etniciteta i politike (Research Committee on Ethnicity and Politics), a za kongres u Seulu (1997) je organizovao sesiju posvećenu uporednom federalizmu. Na tri slavistička kongresa (1992. u Feniksu, 1993. u Honolulu i 1996. u Kolumbiji) učestvovao je po pozivu organizatora u panelima i okruglim stolovima koji su bili posvećeni problemima etničkih sukoba i odnosa. Učestvovao je i na dvije godišnje skupštine Američkog udruženja za političke nauke (APSA), u sesijama koje su bile posvećene problemima političkih reformi (San Francisco, 1990) i federalizma (Čikago, 1992). Godine 1990. izabran je za člana Savjeta za međuetničko sporazumijevanje (Council on Ethnic Accord) Karnegijeve zadužbine i bio je aktivan u radu toga tijela. Godine 1992. izabran je u Uređivački savjet (Editorial Advisory Board) časopisa „Publius”, najpoznatijeg svjetskog časopisa za probleme federalizma. Institut za federalizam Univerziteta u Friburu (Švajcarska) izabrao ga je 1997. godine za člana Savjeta globalnog istraživačkog projekta

„Building of Government by Law and Decentralized States in a Multi-cultural Context“, koji će ostvarivao na više kontinenata.

Akademik Stanovčić dobitnik je više nagrada i priznanja: Nagrade za životno djelo Fonda Miodrag Jovičić (2004); Nagrade Grada Beograda „za delo iz oblasti društvenih i humanističkih nauka“, knjigu *Politička teorija* (2007); nagrade Udruženja univerzitetskih nastavnika i naučnika Srbije „Vojislav K. Stojanović (2010)“, priznanja „Zlatni pečat“ (Sigillo d' Oro) Međunarodnog centra za etno-istoriju pri Univerzitetu u Palermu (2010); priznanja „Vitez poziva“ koje mu je dodijelila NVO Liga eksperata (LEX) (2013).

Umro je 9. aprila 2017. godine. Sahranjen je na mjesnom groblju na Kamenom, opština Herceg Novi.

NAUČNI, PEDAGOŠKI I DRUŠTVENI DOPRINOS

Akademik Vojislav Stanovčić je dao jedinstven doprinos političkoj teoriji, političkoj nauci i društvenoj nauci uopšte, kao regionalno i međunarodno priznat poslanik u političkim naukama. Za šest decenija naučnog, pedagoškog i društvenog djelovanja, (počev od prvog teksta koji je objavio daleke 1956. godine),¹ akademik Stanovčić je imao izuzetno plodnu naučnu karijeru. Pripadao je krugu naših najistaknutijih teoretičara na polju političkih nauka i bio među pionirima koji su utemeljili izučavanje i formiranje studija političkih nauka šezdesetih godina prošlog vijeka u Beogradu.

Njegova bibliografija broji 441 rad (prikazi, osvrti, recenzije, knjige, članci, istraživanja, predgovori, pogovori, enciklopedijske odrednice, intervjui, autorizovana učešća u raspravama i izlaganjima na naučnim skupovima i tribinama), od čega 98 prikaza, osvrti i recenzija; 60 diskusija, učešća u raspravama i izlaganja; 45 naučno-političkih intervjua; 13 obimnih predgovora i pogovora;² 180 leksikografskih i enciklopedijskih

¹ Radi se o prikazu knjige: Danton i Mara: *Odabrani govori i članci* (Zagreb 1955), objavljenom u *Našoj stvarnosti*, 1956, X, 3; str. 344–347.

² Između ostalog, tu su njegovi obimni predgovori ili pogovori: pogovor za knjigu Silvestera Zavadskog, *Država blagostanja*, Radnička štampa, Beograd, 1975: „Izvori teorija o ‘državi blagostanja’“, 34 strane, 251–285); pogovor za knjigu *Kultura i religija*, Radnička štampa, Beograd, 1981, (35 strana, 453–488); pogovor za knjigu *Osnivači velikih religija — Mojsije, Buda, Konfučije, Isus, Muhamed*, Radnička štampa, Beograd, 1978: „Društvena uloga i etička i politička učenja osnivača

odrednica;³ 144 naučna članka; 20 tekstova u proceedingsima međunarodnih konferencija u inostranstvu i 15 knjiga, od čega tri sa po dva izdanja, a jedna je prevedena na njemački. Na strane jezike je prevedeno ili na njima pisano 45 članaka u vodećim časopisima i zbornicima radova u Americi, Španiji, Velikoj Britanici, Njemačkoj, Italiji, Švajcarskoj i Rumuniji. Kada bi se objavili u posebnim knjigama njegovi predgovori i pogovori, enciklopedijske odrednice i neobjavljene rasprave i učešća na domaćim i međunarodnim konferencijama, onda bi broj knjiga bio udvostručen. Akademik Stanovčić je rukovodio sa deset velikih domaćih i međunarodnih projekata i uredio osam zbornika radova.

Profesor Stanovčić je po broju napisanih tekstova i po broju analiziranih, protumačenih i komentarisanih knjiga⁴ u pravom smislu riječi bio

velikih svetskih religija” (53 strane, 255–308), predgovor za knjigu Aleksander Hamilton, Džems Medison, Džon Džej, *Federalistički spisi*, Radnička štampa, 1981, (184 strane, 5–189, što je skoro polovina knjige od 480 strana); pogovor za knjigu Endrju Hejvuda, *Politika*, Clio, Beograd, 2004: „Politika kao predmet proučavanja” (32 strane, od 827–859). Zato se među kolegama govorilo: „Kada Voja napiše predgovor, to je obimnije od teksta knjige!”

³ Za *Pravni leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1964 (12 odrednica); za *Malu prosvetinu enciklopediju*, Savremena administracija, Beograd, 1966 (57 odrednica), za *Političku enciklopediju*, Savremena administracija, Beograd, 1975 (94 odrednice), za *Enciklopediju političke kulture*, (BIGZ, Beograd, 1993) ukupno 17 esejskih odrednica, obima cijele jedne knjige (oko 200 kucanih strana).

⁴ O ovome svjedoči njegova „Odabrana bibliografija” dijela izvorne i sekundarne literature iz političke teorije i političke nauke (objavljena kao prilog knjizi *Politička teorija I*, Službeni glasnik, Beograd, 2006), ali i brojnih interdisciplinarnih graničnih područja u kojima se političke nauke dodiruju i preklapaju sa istorijom, književnošću, psihologijom, filozofijom, etikom, sociologijom, antropologijom, ekonomijom itd. Ova bibliografija predstavlja jedinstven poduhvat u našoj politikologiji, po tome što je to prva bibliografija u ovoj oblasti, koja obuhvata više od 1700 bibliografskih jedinica i čini čak 140 strana ove knjige velikog formata. Ona evidentira djela iz istorije ideja i političke teorije, preko političkih procesa, do uporednih političkih sistema i institucija, doktrine državnog razloga, teorije suvereniteta, tehnika vladanja itd. i ima 5 djelova, sa 16 poglavlja i više od trideset tematskih područja. U njoj su navedena izvorna djela političkih teorija i ideologija od antike do danas, od radova opšteg karaktera, do radova razvrstanih prema različitim oblastima i problemima. Ilustracije radi, samo spisak radova posvećenih ljudskoj prirodi u politici iznosi 107 bibliografskih jedinica, onih posvećenih moći i društvenoj kontroli 109 jedinica, a „lijepoj književnosti” čak 90 jedinica. Ova bibliografija je jedan vrijedan i koristan rudnik znanja koji je autor prekopao, izanalizi-

„knjiški moljac”, koga su kolege zbog njegove erudicije nazvale „Hoda-juća enciklopedija”, ali nije bio „čovjek kabineta”, jer je u cijelom svom djelovanju učestvovao u javnim raspravama i uticao na kreiranje javnog mnjenja. O velikoj javnoj aktivnosti profesora Stanovčića, pored ostalog, svjedoči 80 priloga raspravama i diskusijama i čak 38 intervjua i brojna učešća u radio i TV emisijama u kojima je govorio o aktuelnim temama i zalagao se za demokratizaciju i liberalizaciju društva.

Svoje knjige akademik Stanovčić je posvetio kardinalnim pitanjima političke teorije i političkih nauka uopšte, počev od istraživanja i tumačenja istorije političkih teorija i ideologija (*Utopističke teorije o društvu*, Delta pres, Beograd, 1974; *Pregled osnovnih idejnih struja u radničkom pokretu*, sv. 1–3, Prosvetni pregled, Beograd, 1975); posebnih pitanja socijalizma i samoupravljanja (*Socijalistička misao o samoupravljanju*, Radnički univerzitet „Đuro Salaj”, Beograd, 1975; *Samoupravljanje i participacija u savremenom svetu*, Institut za političke studije, Beograd, 1980), federalizma (*Federalizam/konfederalizam*, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1986), razmatranja epistemoloških, aksioloških i metodoloških problema istraživanja u političkoj nauci (*Razvitak političke misli*, Justitia, Beograd, 1993) problema legitimnosti (*Macht und Legitimität*, /Übersetzung aus der Serbischen: Susanne Vasović-Bohse/, Dike Verlag, St. Gallen 2003; naše izdanje: *Moć i legitimnost*, Službeni glasnik, Beograd, 2006) odnosa vlasti i građana (*Vlast i sloboda /liberté — égalité — fraternité/*, Udruženje za političke nauke i Čigoja štampa, 2003) razmatranja odnosa religijskih i političkih ideja i institucija (*Političke ideje i religija*, knj. 1 i 2, Udruženje za političke nauke i Čigoja štampa, Beograd, 1999; drugo dopunjeno izdanje 2003), do kapitalnog, njegovog magnum opusa, sistematskog bavljenja temeljnim problemima političke teorije (*Politička teorija I*, Službeni

rao i predstavio nam ga kao sredstvo od ogromne pomoći za sve one koji hoće da se bave pojedinim problemima političke teorije i političkih nauka uopšte. Dovoljno je reći da autor daje bibliografske podatke za svaku knjigu, sva njena strana i eventualna domaća izdanja, pa čak, za važnija djela, i opis sadržaja i kritičko vrednovanje onih za koja autor procjenjuje da će biti od posebne koristi čitaocima. Ona ujedno predstavlja jedinstven prilog našem opštem fundusu politikoloških znanja, za čije sastavljanje bi bili potrebni timovi stručnjaka. Može se smatrati njegovim osobenim doprinosom političkoj teoriji i političkoj nauci, s obzirom na to da sâm odabir relevantnih djela pokazuje kakvim pristupima i temama je akademik Stanovčić pridavao posebnu važnost. Ovakvu bibliografiju je mogao da uradi samo jedan prilježan čitač, zapisivač, analitičar i tumač, erudita širokog zahvata i enciklopedijski duh.

glasnik, Beograd, 2006; drugo izdanje 2008). Posljednje četiri knjige su izazvale veliku pažnju naučne javnosti. O njima je organizovano na desetine promocija i razgovora u naučnim i društvenim institucijama i na javnim tribinama (SANU, Kolarčev narodni univerzitet, Biblioteka Grada Beograda, Geteov institut u Beogradu, Institut za federalizam Univerziteta u Friburu i Univerzitet u Sent Galenu, Švajcarska) i objavljeno 15 prikaza i osvrtu u naučnim časopisima i nedjeljnicima. Ovo su ujedno bile i teme i područja kojima se bavio i u brojnim raspravama u kojima je učestvovao, stručnim i naučnim tekstovima u časopisima i javnim istupanjima i intervjuima. Njegova *Politička teorija* predstavlja kapitalno djelo političke nauke, enciklopedijsko i sveobuhvatno po širini razmatranih problema, kritičko i inovativno po dubini analiza i tumačenja, jedinstveno sistematsko razmatranje. Karakteriše ga sveobuhvatnost, analitičnost i sistematičnost u razmatranju najvažnijih pitanja političke teorije i ključnih tema političke nauke uopšte. U našoj naučnoj javnosti je ocijenjeno kao najznačajniji i najobuhvatniji istraživački rad u našoj politikologiji u njenoj poluvjekovnoj istoriji.

Poseban je njegov doprinos *raščišćavanju, razumijevanju i tumačenju* pojmova i koncepata političke teorije (naročito vladavine prava, konstitucionalizma i ljudskih prava, etniciteta i manjinskih prava, demokratije, legitimiteteta, građanskog društva, države blagostanja, političkog organizovanja i partija, federalizma, distribucije moći i podjele vlasti, decentralizacije), uz šta spadaju i njegova obuhvatna enciklopedijska razmatranja despotizma, tiranije, diktature, dominacije, oligarhije, apsolutizma i autoritarizma u dijahronijskoj i sinhronijskoj perspektivi, tako da predstavljaju zaokružene studije.

U cjelokupnom svom djelovanju akademik Stanovčić se bavio brojnim problemima društvene i političke teorije i političke nauke uopšte, pokrivajući skoro sva relevantna područja političkog. Brojni su njegovi konkretni doprinosi političkoj teoriji i političkoj nauci, od obuhvatnih kritičkih istraživanja posebnih problema, preko sistematskog razmatranja i tumačenja osnovnih područja istraživanja u polju političkog, do velikih istorijskih sinteza političkih ideja i teorija. Trinaest je oblasti izučavanja i problemskih polja kojima se bavio akademik Stanovčić: epistemološki, aksiološki i metodološki problemi istraživanja u političkim naukama; konceptualizovanje pojmova i kategorija političke nauke; uloga političkih ideja u društvenom razvoju; odnos političkih ideja i religijskih vjerovanja; odnos etike i politike; odnos vlasti i slobode; konstitucionalizam, vladavina prava i demokratija; problemi etniciteta i manjinskih

prava; legitimnost i politička obligacija; pitanja participacije, reprezentacije i samoupravljanja; problemi vertikalne organizacije vlasti, federalizma, decentralizacije i lokalne uprave i samouprave i, kao središte njegovog interesovanja, politička teorija. Dao je i veliki doprinos svim raspravama o ustavima i njihovim promjenama (od rasprava o ustavnim amandmanima početkom šezdesetih i sedamdesetih godina u Jugoslaviji, do ustavnih dilema početkom drugog milenijuma u Srbiji), o političkom pluralizmu, federalizmu, nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, kao i kasnije u brojnim raspravama o etnicitetu i manjinama u regionu.

Njegove radove karakterišu sistematičnost, dubina uvida, analitičnost, kritičnost, obuhvatnost i enciklopedičnost. Obimne i česte digresije u izlaganjima, pa i pisanim tekstovima, koje površnom čitaocu mogu izgledati kao da narušavaju sistematičnost i koherentnost, uvijek su u funkciji izlaganja i uveliko doprinose da njegova djela stvarno imaju obuhvatnost i enciklopedičnost. Brojne crtice iz života političkih pisaca, filozofa, književnika i političkih poslenika, neizmjeran broj činjenica, istorijskih podataka i ilustrativnih detalja, čine njegove spise ne samo izuzetno zanimljivim i edukativnim, nego i enciklopedijski opremljenim štivom. A sami radovi su u teorijskim i empirijskim slojevima oplemenjeni saznanjima iz filozofije, istorije, antropologije, sociologije, prava, ekonomije, psihologije, kulturologije, teorije religije i književnosti, što ukazuje na njegovo eruditstvo i doprinosi interdisciplinarnosti pristupa akademika Stanovčića. Radi se o višestrano obrazovanom posleniku u političkim naukama, koji je u svojim istraživanjima obuhvatio i izuzetno kompetentno ovladao najvećim brojem disciplina, oblasti, područja i problema političkog.

U tako razuđenom području kao što su političke nauke, teško je naći poslenike koji su se bavili skoro svim temeljnim problemima i većinom područja istraživanja „političkog”,⁵ kao što je to radio akademik

⁵ Profesor Stanovčić je u svom nabranjanju područja političkog dao najiscrpnije tumačenje istraživanja u političkoj nauci, koje je klasifikovao u četiri velika područja (politička teorija i istorija političkih teorija, političke institucije; partije, grupe i javno mnjenje; međunarodni odnosi) sa čak 22 oblasti i grupa disciplina (up. Vojislav Stanovčić, *Politička teorija I*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 344–349; II izdanje, 2008, str. 349–354). Ovdje vrijedi pomenuti i njegovu pregnantnu definiciju političkog: „...Suštinu ‘političkog’ čini traženje modaliteta zajedničkog života, a to znači i ustanova, obrazaca, ‘boljih’ i ‘najboljih’ oblika i niza elemenata koji se tiču regulisanja odnosa i života u zajednicama, položaja onih koji upravljaju, očuvanja unutrašnjeg poretka i integriteta, odbrane od spoljnih opasnosti i traže-

Stanovčić. To mogu da čine samo rijetki pojedinci — erudite koji posjeduju enciklopedijska znanja, temeljnost poznavanja i šireg područja od onog kojim se neposredno bavi njihova nauka, dubinu uvida u cjelinu i svaki pojedinačni segment, kao i analitički kapacitet da mogu „držati” pod kontrolom jedno tako razuđeno i divergentno područje. Profesor Stanovčić je obuhvatan mislilac koji je jedini u našoj političkoj nauci obuhvatio najveći broj oblasti, područja, problema i dilema „političkog”.

Tri su osobene karakteristike naučnog djelovanja akademika Stanovčića. Prvo, svojim kritičkim odnosom prema pozitivizmu i scijentizmu, vrednosnom neutralizmu i ogoljenom empirizmu i funkcionalizmu, akademik Stanovčić je u političkoj teoriji njegovao i razvijao *normativni pristup*, koji još od antike podrazumijeva pitanja o opštem dobru i valjanom političkom poretku, legitimnosti vlasti, pravima i slobodama onih koji žive pod tom vlašću i prirodi i obavezujućoj snazi političkih obligacija. Pored teorijskog i edukativnog značaja za širenje, uvećanje i produbljivanje teorijskih znanja i razumijevanja političkih fenomena, nauka o politici za njega je imala i šire kulturno-istorijsko i društveno značenje. Zato je i njegovo bavljenje problemima političke teorije i političke nauke uopšte, podrazumijevalo takav pristup koji nadilazi puku analizu i obuhvata koliko tumačenja temeljnih problema, toliko i ustanovljavanje humanističkih vrijednosti i principa koje bi trebalo ugraditi u temelje jednog političkog poretka i doprinositi razvijanju građanske samosvijesti i demokratske političke kulture. Tako je, pored oslanjanja na analizu i izvođenja opštih zaključaka, stalno naglašavao značaj vrijednosti i moralnog utemeljenja nauke o politici i tretirao političku teoriju kao „stvar od prvorazrednog teorijskog i praktičnog značaja”.⁶

nja mira i saradnje sa susedima i usmeravanja zajednica ka postizanju određenih razumnih ciljeva.” (isto, str. 354; II izd. str. 359). Ili: „Iznalaženje mogućih oblika zajedničkog života ljudi osnovna je sadržina politike” (isto, str. 427; II izd. str. 433). U ovoj definiciji se ogleda njegov normativni pristup, jer pored teorijskog i edukativnog značaja u smislu širenja, uvećanja i produbljivanja teorijskih znanja i razumijevanja političkih fenomena, politička nauka za njega ima i šire kulturno-istorijsko i društveno značenje. Zato i njegovo bavljenje problemima političke teorije i političke nauke podrazumijeva normativni pristup, koji nadilazi puku analizu i upućivanje u značenja političkih kategorija i obuhvata i analizu vrijednosti i principa i tumačenje temeljnih problema i doprinosi razvijanju građanske samosvijesti i demokratske političke kulture. Na ovaj način određujući područje „političkog” profesor Stanovčić je nadmašio mnoga do sada data određenja.

⁶ *Politička teorija I*, navedeno izdanje, str. 380; II izdanje, str. 386.

U njegovim tumačenjima i razmatranjima su sintetizovane ideje normativne liberalne i demokratske tradicije i tradicije političkog liberalizma. U svom obuhvatnom istraživanju i izlaganju nauke o politici i njenih osnovnih problema, akademik Stanovčić je kritički razmotrio i sistematizovao sve aktuelne pristupe, metode i analize u političkoj nauci i time dao jedan cjelovit kritički uvid, koji predstavlja svojevrsan rezime dometa politikologije na početku 21. veka. Kritički se odnoseći prema vrednosnom neutralizmu pozitivističke nauke i polazeći od shvatanja nauke o politici kao normativne i preskriptivne nauke, koja se ne odnosi ravnodušno prema društvu, već kritički vrednuje i procjenjuje domete ostvarenja „dobrog poretka” sa stanovišta humanističkih i liberalno-demokratskih vrijednosti, akademik Stanovčić je čuvao i branio predmakijavelijevski utemeljenu moralnu zasnovanost politike i njene teleološke orijentire. U svojim tumačenjima političkih ideja, učenja i teorija, smatrao je i stalno isticao da uvijek treba imati u vidu uticaj, djelovanje i otjelotvorenje političkih ideja, budući da se ideje pretvaraju u obrasce ponašanja i dobijaju institucionalni oblik. Razmatrajući osnovne probleme statusa političke teorije, zauzeo je kritičko stanovište, reafirmišući teleološku i normativnu orijentaciju u političkoj teoriji i njenu djelatnu usmjerenost, kritičku funkciju i mogućnost da utiče na društveni život, problematizovanjem ciljeva ljudskog djelanja, raspravljanjem vrijednosti i principa zajedničkog života i propitivanjem različitih političkih projekata, vizija, ideja i ideologija sa stanovišta humanističkih vrijednosti i ideala.

Drugo, njegova teorijska razmatranja su uvijek bila u funkciji praktičnog djelovanja u smislu aristotelovske „filozofije o ljudskim stvarima”, tako da nailazimo na jedinstvenu povezanost angažmana i teorijskog djelovanja jednog kritičkog mislioca. Pravnik i teoretičar književnosti po svom osnovnom akademskom, politikolog po poslijediplomskom obrazovanju, istoričar pravnih i političkih teorija i politički i pravni teoretičar po intelektualnom senzibilitetu, liberalni demokrata po normativnom stavu, akademik Stanovčić se u toku svoje duge karijere stalno nalazio u središtu aktuelnih teorijskih rasprava i društvenih kretanja.

Treća osobenost pristupa i rada akademika Stanovčića u polju političke teorije i nauke o politici je njegovo ukazivanje na korespondenciju političke teorije i političkih nauka uopšte sa drugim područjima djelovanja i saznanja (pravo, istorija, psihologija, antropologija i ekonomija), ali i drugim područjima stvaralaštva, pri čemu posebno mesto zauzimaju njegova razmatranja odnosa političke teorije i književnosti, odnosa istorije i politike i međuuticaja političkih ideja i religijskih vjerovanja. Upravo odnos

književnosti i političke teorije predstavlja jedno od posebno originalnih područja istraživanja akademika Stanovčića, pri čemu se bavio velikim djelima svjetske književnosti, pokazujući njihovu relevantnost za političku teoriju. Tako on ističe da je „izuzetno korisno i gotovo nezaobilazno obratiti se djelima književnih genija, ukoliko hoćemo potpuniju sliku ljudskih situacija, zanosa, posrtanja, patnji, uspona i padova, dobročinstava i zločina, junaštva i kukavičluka, problema života i smrti, kojima se filozofska i religijska učenja bave i traže odgovore”, jer „slikama, likovima, situacijama, davanjem atmosfere, osećanja, motiva i drugim detaljima, književnost obuhvata ono što nije lako obuhvatiti čak ni najboljim teorijskim raspravama.”⁷ Brojni primjeri autorovog pozivanja kroz cijelu knjigu na velike poznavaoce ljudske duše, Dostojevskog, Solženjicina, Selimovića, Andrića, Miloša i druge, najbolje ilustruju ovaj nesumnjivo neobično značajan uvid. Takođe je posebno ukazivao na političko značenje djela velikih istoričara i pouka koje ona nose za političku teoriju i istraživanje političkog.

U svojoj veoma plodnoj karijeri intelektualca, istraživača, naučnika i predavača, akademik Stanovčić je stvorio jedan tematski razuđen i širok stvaralački opus, čija je okosnica *politička teorija*. I kada se bavio istraživanjima u polju istorije političkih teorija, to je daleko nadilazilo puka istorijsko-kontekstualna interesovanja i tumačenja ideja i teorija i predstavljalo aktuelizovano čitanje tekstova s obzirom na savremene probleme društva i politike teorije. U tom smislu posebno je istakao značaj političke nauke za otkrivanje i objašnjavanje problema društvene integracije i političke organizacije, za predviđanje neugodnih posljedica političkih poduhvata i postupaka, koji određuju sudbinu ogromnog broja ljudi, za razvijanje liberalno-demokratske političke kulture i za uspostavljanje političkih principa koji podrazumijevaju pitanje o cilju i namjeri i moraju se uzeti u obzir kao bitni konstituens političke stvarnosti i istraživanja u polju političkog.

Kada se razmotri razuđena politička misao akademika Stanovčića i njegov cjelokupni pristup političkoj teoriji, kao i njegovo osnovno stanište, moguće je izdvojiti nekoliko tema unutar kojih je dao posebno značajan doprinos domaćoj, regionalnoj i međunarodnoj političkoj misli.

Tako se u pristupu političkoj teoriji akademik Stanovčić stalno bavio *epistemološko-metodološkim pitanjima* istraživanja u političkoj nauci, dajući im centralno mjesto i značaj, svjestan da bez ozbiljnog istraživačkog

⁷ Isto, str. 223; II idanje, str. 228.

utemeljenja nema ni ozbiljnog razmatranja pojedinih problema, kategorija i pristupa. Jer bez sagledavanja različitih heurističkih pristupa, kako je isticao „teško da možemo odabrati odgovarajući pristup i metod”, a to je predstavljalo temelj i njegovog opredjeljenja za pluralizam pristupa i metoda, još u vrijeme kada je u političkoj nauci dominirao stav o potrebi jednog integralnog metodološkog pristupa. Ovaj dio njegovih istraživanja je posebno značajan i zato što su u našoj politikologiji epistemološka i metodološka pitanja samo marginalno i sporadično razmatrana, a on im je dao centralni karakter i sistematski se njima bavio. Tu prije svega spada njegovo istraživanje razvoja političke misli, koje predstavlja jedinstven pristup sistematskog razmatranja problema razvitka političke misli, ali u tom okviru i problema naučnog napretka, kao i širih epistemoloških i metodoloških problema političke nauke i društvene nauke uopšte.⁸ U tom smislu je značajno njegovo ukazivanje na posebnu prirodu razvitka političke teorije, koja se ne sadrži u nekom linearno-progresivističkom poimanju napretka i razvitka. Akademik Stanovčić je stalno naglašavao strukturnu različitost prirodnih i društvenih nauka, pa u tom smislu i poimanja napretka i razvitka u njima, s obzirom i na različite metodološko-heurističke i epistemološke pozicije ova dva polja ljudskog stvaralaštva. I samu raspravu o istoriji političkih teorija on je koncentrisao na pitanje o njihovom razvitku i razvitku političke nauke uopšte. Tako se pitao na koji način se u političkoj nauci može razmatrati i posmatrati pitanje njenog razvitka, problematizovati njena istorija i propitivati njeni saznanji i praktični dometi s obzirom na milenijumska iskustva političke opservacije. Ovo ga je, međutim, navelo na dalje istraživanje niza problema, počev od odnosa „stare” i „nove” nauke o politici, relevantnosti uvida klasične političke nauke za savremena društva, preko raspravljanja nekih temeljnih epistemoloških, aksioloških i metodoloških pitanja, do problematizovanja značaja političke nauke za društveni napredak. Razmatrajući ove probleme, on je posebno ukazao na neopravdano podvajanje klasične političke filozofije i moderne političke nauke od pozitivistički i scijentistički orijentisanih pisaca tzv. empirijske političke nauke, koji odbacuju klasičnu političku filozofiju, optužujući je za „nenaučnost”, kulturno-istorijsku ograničenost, nekorisnost i neupotrebljivost. Ukazujući na značaj klasične političke filozofije, a u skladu sa već kritikovanim stavovima pozitivistički i scijentistički orijentisanih pisaca o „vrednosnoj

⁸ *Razvoj političke misli?*, Justicia, Beograd, 1993.

neutralnosti” kao idealu, Vojislav Stanovčić je upravo istakao političkoj teoriji imanentnu aksiološku orijentisanost: „Vrednovanje nije prisutno samo pri interpretaciji i objašnjenju stvarnosti, odnosno činjenica, već i pri izboru predmeta istraživanja, selekciji podataka, organizaciji istraživanja, određivanju težine pojedinih ‘činjenica’, što opet metod istraživanja i istraživački postupak dovodi u izvesnu vezu s teorijom koja je uz osnovi istraživanja. Zato dublje i šire poznavanje političke teorije omogućava bolje poimanje situacije i objektivnije utvrđivanje i tumačenje činjenica.”⁹

Jedan od krucijalnih problema kojima se akademik Stanovčić bavio u cijelom svom opusu i djelovanju jeste i *uloga političkih ideja u društvenom razvoju*, ali ne njihovo puko kontekstualno tumačenje, nego utvrđivanje odnosa sa drugim idejnim područjima i njihovo analiziranje u svjetlu društvenih i političkih posljedica. Tako je isticao da za razliku od velikog broja društvenih ustanova i tvorevina u području običaja, razmjene, porodičnih odnosa i slično, koje nastaju spontano, političke ideje se „izlažu s ciljem da postanu institucije”, za šta je važan sam „proces oteotvorenja pojedinih ideja u institucije, što znači da se ideje pretvaraju u obrasce ponašanja i mogu za duže ili kraće vreme imati tzv. institucionalizovani uticaj.”¹⁰ On je ovdje pravio zanimljivo razlikovanje između spontano nastalih društvenih ustanova i „izumijevanih” političkih institucija: „Mnogim institucijama, kao i političkim promenama i događajima, prethode ideje koje ne moraju uvek biti javno saopštene ili lako zapazene Iza niza delanja, kao i velikog broja političkih institucija, stoje ideje”, jer „kod političkih institucija svesna delatnost ima veoma aktivnu ulogu u njihovom nastajanju, korišćenju, menjanju, ukidanju, rušenju.”¹¹ Ovakav autorov pristup je prepoznatljiv u svim njegovim radovima. Na jednom mjestu on je to sažeto i efektno iskazao: „Mudre, racionalne, razložne ideje, za koje je čovek prirodno obdaren (umom prosvetljen) stoje i iza normi i iza institucija.”¹² Priklanjajući se konstruktivističkom objašnjenju nastanka političkih institucija, za razliku od evolutivnog pristupa teorije spontanog poretka, koji je vezivao za društvene ustanove, akademik Stanovčić je kombinovao dva dominantna „šablonska” pristupa porijeklu ustanova, što predstavlja izraz njegovog opšteg teorijskog i praktičnog stava, da se svakom fenomenu i procesu pristupa na

⁹ *Politička teorija I*, navedeno izdanje, str. 479; II izdanje, str. 485.

¹⁰ Isto, str. 15; II izdanje, str. 20.

¹¹ Isto, str. 15–16; II izdanje, str. 21.

¹² Isto, str. 355; II izdanje, str. 361.

kritičan i analitičan način bez svrstavanja u „tabore” i jednostrana pretjerivanja. Uopšte, kojim god se problemom bavio, akademik Stanovčić ga je razmatrao i istraživao iz različitih uglova i sa raznih aspekata, „suočavao” suprotstavljena gledišta i argumente, kritički odmjeravao njihovu težinu i valjanost i nastojao doći do sopstvenog stava koji je lišen svake isključivosti. Njegovao je kritički odnos prema istraživanim problemima, pristupima i teorijama i pružao uravnotežen kritičko-naučni pristup svakom problemu, ideji, teoriji, ideologiji i instituciji, čijim se istraživanjem, analizom i objašnjenjem bavio. Tako je stalno isticao skepsu prema „veličanstvenim” idejama koje su uprkos značaju i dobrim namjerama često dovodile do „pogubnih rezultata”.¹³

U tom sklopu se posebno bavio i problemom *odnosa političkih ideja i religije*, odnosno korespondencije religije i politike, vjerskih i političkih ideja i učenja, pokreta, organizacija i ustanova i ukazivao na sličnosti, a ne samo razlike, religijskog i ideološkog mišljenja i na uzajamna posredovanja religije i politike kroz istoriju. U svom tretiranju ovih pitanja i odnosa akademik Stanovčić je različita učenja (socijalna, politička, vjerska) posmatrao kao fenomene političke kulture, pristupajući fenomenu religijskog iz ugla socijalne i političke teorije i ukazujući na duboka posredovanja, ali i sličnosti, pored razlika, religijskog i recimo, ideološkog mišljenja, ali i na posredovanja religije i politike. Analizirajući njihovo mjesto u uspostavljanju i održavanju različitih zajednica u istoriji i standarda zajedničkog života koji su se razvijali u religijskim učenjima i idejama, profesor Stanovčić je i procjenjivao analizirana učenja i ideje, ukazujući na njihovu društvenu ulogu, moć i uticaj u istoriji, posebno na značaj koji su imale u društvenoj integraciji.

Analizirajući strukturne sličnosti između političkih ideologija i religijskih sistema, hilijastičkih učenja i političkih utopija, religijskih dogmi i političkih ideologija, učenja vjerskih reformatora i političkih mislilaca, mitova, simbola i rituala u religiji i politici, vjerskih i političkih ustanova i pokreta, akademik Stanovčić je analizirao zajedničke karakteristike i saradnju vjerskih i političkih fenomena, ali i njihove sukobe, naročito onda kada religija brani moralne standarde, a politika uz pomoć državnog razloga politički amoralizam. Ali se nije zadržavao samo na odnosu religije i politike, već se bavio i odnosima nauke i vjere, i religije i kulture, pa

¹³ „Istorijsko iskustvo daje dovoljno argumenata za skepsu i rezerve prema radikalnim, eshatološkim, hilijastičkim i utopističkim idejama” (Isto, str. 45; II izdanje, str. 50; up. i str. 141; II izdanje, str. 146)

i uporednom analizom čitavih civilizacijskih krugova, krizom modernog doba i mjestom i ulogom religije, nauke, kulture i politike u savremenom društvu, te tako ostvario svojevrsno obuhvatno civilizacijsko-kulturološko istraživanje. Ukazao je na značaj raznovrsnih saznanja za obrazovanje i moralno uzdizanje: „Čovek moralnost može postići samo izgrađivanjem moralne svesti i osvajanjem moralne autonomije, a materijal na kome se to čini je bogati fond humanističkih ideala čovečanstva ... Moralno vaspitanje čoveka na tradicijama najboljeg što je čovečanstvo u svojoj istoriji dalo, a ne za bilo kakve usko političke, crkvene ili partijske i sektaške interese, potrebnije je u naše vreme nego što je to bilo ikada ranije.”¹⁴

Sljedeća važna oblast istraživanja akademika Stanovčića je *odnos etike i politike*. Insistirao je na tome da puka naučna metodologija nije dovoljna, već je naglasio veliku i krucijalnu važnost moralnog utemeljenja naučnih istraživanja: „Kad se istražuje iz naučnih razloga, onda se istraživač mora rukovoditi metodologijom utvrđivanja činjenica i uzroka i izvlačenja zaključaka. Kad treba izvući zaključke o posledicama stanja koja su otkrivena i, eventualno, o merama koje bi trebalo preduzeti u ime nekih vrednosti (pre svega ljudskih života) onda se i moralni i drugi razlozi mogu i moraju uzeti u obzir.”¹⁵ Na taj način akademik Stanovčić je doprinio rehabilitaciji aristotelovske praktičke filozofije i etičkog utemeljenja politike, a kritikovao i odbacivao pozitivističku i scijentističku koncepciju vrednosno neutralne društvene nauke.

Važna i krupna tema čijem je istraživanju dao poseban doprinos jesu problemi *konstitucionalizma, vladavine prava i ograničenja vlasti*. To je automatski podrazumijevalo bavljenje fenomenom „moći” — njenim sticanjem i nametanjem, osvajanjem, uvećavanjem, upražnjavanjem, održavanjem i gomilanjem, pri čemu „njeno podvođenje pod izvesna pravila predstavlja bezbroj izazova, na koje su nuđeni brojni odgovori”.¹⁶ Tom problemu kako ograničiti i sputati moć/vlast i podvesti je pod pravila, akademik Stanovčić je posvetio najveću pažnju u svom cjelokupnom naučnom i društvenom djelovanju, što je sasvim u skladu s njegovim normativnim teorijskim pristupom, socijalno-liberalnim idejnim usmjerenjem i humanističkim vrednosnim stavom. Vladavinu prava je, kao dva i po milenijuma staru „jednu od krupnih tema pravne i političke filozofije”, pratio od

¹⁴ Vojislav Stanovčić, *Političke ideje i religija*, Udruženje za političke nauke i Čigoja štampa, Beograd, 1999, knj. II, str. 138–139.

¹⁵ *Politička teorija I*, nav. izdanje, str. 133, fn. 188.

¹⁶ Isto, str. 27, II izd. str. 32.

starozavjetnih spisa, preko učenja starih religija, moralno-pravnih i pravnih kodeksa (Konfučija, Guan Čžuna); Platona, Aristotela, Polibija, Cicerona, pa do Loka, Montesjkja, Hjuma, Kanta, Bentama, Hegela, Mila, koji su „zastupali ideju o metapравnim temeljima (prava — IV) i pokušavali utvrditi koja bi kvalitativna svojstva trebala da ima pravo, kojim bi ciljevima trebalo da bude okrenuto i kakvim posledicama da vodi”.¹⁷ Radi se o tome da jedan sistem normi koji pretenduje da se zove pravo, ne smije da potpuno raskine sa kategorijom pravde, koja logički i istorijski opravdava pravni sistem. Jer, mnogi pisci i pravници su mislili da „pravo mora biti prožeto jednom višom idejom pravde, božanskog prava, prirodnog prava ili ljudskog dostojanstva, koju konkretno pravo ne sme da gazi”.¹⁸ Pored teorijskih razloga bavljenja vladavinom prava u cjelokupnom svom djelu i djelovanju, jedan od ne manje važnih motiva za to je za profesora Stanovčića svijest o „velikom jazu” i „višedecenijskom zanemarivanju ili uskom, pozitivističkom, poimanju ili tumačenju pravde i prava i potpunom zaobilaženju problematike pravne države i vladavine prava”.¹⁹

Uspostavljanje vladavine prava je za njega prva pretpostavka za demokratizaciju društva, uključujući sve ono što to podrazumijeva, kao što su zaštita prava i sloboda, ograničenje vlasti, uspostavljanje pravne izvjesnosti i sigurnosti,²⁰ stvaranje koherentnog pravnog sistema, trajnost i konti-

¹⁷ Isto, str. 256, II izd. 261.

¹⁸ Isto, str. 421; II izd. str. 427.

¹⁹ Isto, str. 260–261, fn 223.

²⁰ Profesor Stanovčić posebno naglašava jednu od osnovnih potreba čovjekovih, koje on stavlja u ravan onih uobičajenih prirodnih potreba za održanjem života i vrste: potrebu za izvjesnošću, odnosno „čovjekovu potrebu za uspostavljanjem nomičnosti sredine u kojoj živi (tj. smislenog poretka koji garantuje bezbednost i u kojemu se mogu predviđati posledice svojih i tuđih dela)...” (Isto, str. 259; II izd., str. 264) a tu pravo ima posebnu ulogu: „Pravo je isto tako duboko vezano, možda čak i utisnuto u ljudsku prirodu kao potreba za izvjesnošću... Radi se o usađenoj potrebi ljudi za poretkom, odnosno ‘zakonitošću’ (nomizmom) u smislu postojanja pravila koja daju smisao, unose red i omogućavaju predvidljivost i očekivanje određenih efekata.” (Isto, str. 427, II izd., str. 433). I ovo je jedna od konstanti u njegovim naglašavanjima vladavine prava: „Čovek i po cenu velikih žrtvovanja i trpljenja teži da živi u okviru uređenih odnosa (u okviru nomičnog sveta) u kojima važi neki javni, društveni autoritet. Anomiju čovek doživljava kao iskorenjivanje samih temelja njegove društvene egzistencije i psihološke stabilnosti” (Vojislav Stanovčić, „Vladavina prava i demokratske ustanove”, u: *Postkomunizam i vlast*, (ur. V. Pavlović i V. Stanovčić), UPNS, FPN, Beograd, 1996, str. 54). Profesor Stanovčić je odavno utvrdio

nitet prava i obaveza, nezavisno sudstvo, disperzija moći, decentralizacija i regionalizacija.²¹ Uopšte je profesor Stanovčić, poput Hjuma, naglasio značaj vladavine prava više od demokratije, jer je „demokratija nužan, ali ne i dovoljan uslov ni za legitimnost jedne vlasti, niti za donošenje dobrih zakona”,²² jer bez vladavine prava ona može biti i radikalna i totalitarna.²³ Zato je na mnogim skupovima naglašavao da „što više istražuje demokratiju sve više je skeptičan prema njoj”. Pritom je posebno naglašavao značaj političke kulture: „Čak i uvođenje izvesnih demokratskih ustanova ne daje pune rezultate sve dok se ne stvore i odgovarajuća politička klima i odnosi u društvu, i posebno u sredstvima informisanja, pa i odgovarajuća politička kultura”.²⁴ U brojnim istupanjima i tekstovima profesor Stanovčić se zalagao za razvijanje liberalno-demokratske pravne i politike kulture i otvorenog društva, a u vrijeme demokratske euforije 2000. godine, on je upozoravao na brojne istorijske slučajeve obnavljanja istog karaktera vlasti i partokratije i na potrebu redefinisanja svih institucija u društvu i konstitucionalizovanja i institucionalizovanja „revolucije”.

Pored uobičajenih oblika ograničenja vlasti o kojima je naveliko pisao, profesor Stanovčić je naročito zaslužan za ukazivanje na razne oblike moralnih, vjerskih i pravnih ograničenja i pravnih normi kao „spoljnih ograda” koje djeluju pored „kočnica u moralnoj svesti i odgovornosti”.²⁵ Nesumnjivo, „najvažnija sredstva racionalizacije vladavine bili su religija, pravo i raznolike političke i ‘ideološke’ formule...” ali ipak, „pravo je verovatno najvažnije sredstvo ograničavanja politike i to u oba svoja značenja: kao skup normi u jednom sistemu prava koje donose vlasti i regulišu moć i kao skup individualnih prava (prava u subjektivnom smislu) koja takođe predstavljaju granicu svakoj vlasti koja ta prava poštuje”.²⁶

i u mnogim svojim tekstovima pokazao da je „pravna neizvesnost, inače, sredstvo autoritarne kontrole” (O tome up. Vojislav Stanovčić, „Zašto se pravo ne ostvaruje? O prirodi pravne i moralne anomalije,” čas. *Odgovornost*, Beograd, 1985, str. 1–2)

²¹ Up. *Politička teorija I*, nav. izdanje, str. 258; II izd., str. 263.

²² „Vladavina prava i demokratske ustanove”, u: *Postkomunizam i vlast*, nav. izdanje, str. 65.

²³ U tom okviru profesor Stanovčić se posebno bavio problemom tiranije većine, kao jednom od posljedica demokratije bez vladavine prava.

²⁴ „Vladavina prava i demokratske ustanove”, u: *Postkomunizam i vlast*, nav. izdanje, str. 77.

²⁵ *Politička teorija I*, nav. izdanje, str. 373, II izdanje, str. 379.

²⁶ Isto, str. 412, II izdanje, str. 429.

Ideja koja se djelimično „podudara” sa metapравnom idejom vladavine prava, a u njegovom opusu dobija takođe posebno mesto je *ideja legitimnosti*. Od svojih prvih tekstova o legitimnosti (1986 i 1992),²⁷ preko razmatranja konkretnog slučaja legitimnosti postoktobarskih vlasti (2000),²⁸ do posebnog dijela koje je tom problemu posvetio,²⁹ ovo je jedan od problema kojima je posvećivao posebnu pažnju i koji prožima cjelokupno mišljenje i djelovanje akademika Stanovčića. Tako je, istražujući kada je vlast opravdana, a njeni zahtjevi za političkom poslušnošću legitimni i kritikujući vodeće klasične i savremene teorije legitimnosti (Vebera, Šumpetera, Dala, Lumana, Dojča, Istona i Lipseta) dao originalnu teoriju legitimnosti, proširivanjem oblasti razmatranja legitimacijske osnove vlasti oslanjanjem na svojevrstan „test legitimnosti”, koji zadovoljava uslove obuhvatnosti i preciznosti, tako da njegova primjena omogućava da se može adekvatnije i preciznije vrednovati jedan politički poredak i legitimnost njegove vlasti. Odbacujući tako valjanost onih teorija legitimnosti koje se oslanjaju na jedan ili manji broj pojedinačnih faktora (dužina vladanja, efikasnost vlasti, legalnost postupanja, politička proceduralnost i brojčana podrška), on je zaključio da su to samo neophodni, ali ne i dovoljni uslovi legitimnosti jedne vlasti.³⁰ Ovaj njegov test je obuhvatniji od svih ranijih pokušaja da se utvrde kriterijumi legitimnosti, obuhvatajući sva relevantna područja u kojima treba ispitivati legitimnost, ali i dovoljno precizan da se njegovom primjenom mogu dobiti adekvatni rezultati ispitivanja legitimnosti. Tako je akademik Stanovčić proširio test legitimnosti na tri područja: na područje ciljeva ili vrijednosti koje neka vlast zagovara (njihov sadržaj, značaj, ostvarivost, ali i posljedice u svjetlu istorijskih iskustava), na područje sredstava i postupaka kojima se to postiže (pravni i ekonomski sistem, političke ustanove i izbori, političko predstavništvo, političke partije i drugi oblici obezbjeđivanja pristanka) i na područje

²⁷ „Legalitet i legitimitet”, *Ideje*, 1986, god. 17, br. 4, str. 69–81; „Modaliteti legitimiranja vlada i režima”, *Naše teme*, 10–11/1986, str. 1759–1783; „Problemi legitimnosti političke vlasti”, *Glas SANU*, Odeljenje društvenih nauka, knj. 26, 1992, str. 34–117.

²⁸ „Legitimnost i legalnost nove vlasti”, *Ekonomist*, br. 29, od 24. oktobra 2000, str. 14–16.

²⁹ *Macht und Legitimität*, Dike Verlag AG, St. Gallen /Lachen, prevod Suzane Vasović-Bohse, 2003; domaće izdanje: *Moć i legitimnost*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.

³⁰ *Macht und Legitimität*, navedeno izdanje, S. 61.

posljedica, odnosno rezultata koji se postižu. Naime, profesor Stanovčić naglašava da se problem legitimnosti ne iscrpljuje opisom i analizom funkcionisanja vlasti, već se radi o normativnoj kategoriji, koja, po njemu, mora da polazi od određenih civilizacijski dosegnutih dometa i iskustava (moralnih, pravnih i političkih principa) i sa njima upoređuje aktuelne političke sisteme i režime. Na taj način on u svojoj teoriji legitimnosti postavlja strože zahtjeve i uslove koje jedna vlast mora da zadovolji da bi bila legitimna. Tako specificujući i operacionalizujući svoja tri kriterijuma legitimnosti, uspijeva da pruži teoriju koja posjeduje praktičnu primjenljivost, obezbjeđujući dovoljne uslove za kritičku procjenu nekog sistema.

Za njega legitimnost, dakle, nije samo jedan od problema, ponajmanje „tehničkih” problema vladavine i vladanja, već predstavlja jednu od centralnih kategorija politike i to onu koja u sebi okuplja i sažima sva relevantna etička, pravna, politička pitanja, a posebno ona koja su od krucijalnog značaja za jedno od ključnih pitanja političke teorije, a to je stabilnost i trajnost jedne političke zajednice, problem njenog razvoja i, naročito, odnosa pojedinca i vlasti. Profesor Stanovčić ovim proširivanjem problema ne vrši samo adekvatniju originalnu analizu i objašnjenje jednog od temeljnih problema političke teorije, nego naglašavanjem njegovog normativnog potencijala ukazuje i na njegov značaj za razvitak demokratske političke kulture i građanske samosvijesti: „Kada čovek počne tragati za odgovorom na pitanje 'Čemu se ja moram pokoravati državnoj vlasti'? — time je učinjen važan korak na putu čovekovog političkog sazrevanja. Ako takvo pitanje nekome izgleda neobično i suvišno, to, pored neznanja, može biti i znak podaničkog mentaliteta, autoritarne ličnosti ili prihvatanja stava da sila koja stoji iza zapovesti predstavlja prirodno ili legitimno stanje čija se dublja osnovanost ne ispituje. Shvatanje da je ovakvo pitanje nepotrebno i beznačajno, najčešće je štetno, a može biti i pogubno po ljudske slobode i prava.”³¹ Akademik Stanovčić je tako svojom originalnom teorijom legitimnosti naglasio njen normativni potencijal i ukazao na značaj legitimiteta za razvoj demokratske političke kulture i građanske samosvijesti.

Sljedeće veliko područje njegovih istraživanja jesu *problemi etniciteta*, gdje je posebno naglašavao prioritet individualnih prava, vladavine prava i poliarhijske strukture države za multikulturalna društva. I isticao važnost vladavine prava, „razumnog, umerenog, liberalnog” ustavnog sistema i odgovarajućeg institucionalnog aranžmana „sa tzv. podelom vlasti, ili još bolje

³¹ Isto, S. 91.

sistemom 'kontrola i ravnoteže' (checks and balance) između grana vlasti," liberalno-demokratske političke kulture i uvažavanja različitosti, prilagođavanja, kompromisa i dijaloga i razvijenog građanskog društva. Za multikulturalna društva je posebno važna liberalna politička kultura i to ona „koja bi bila povoljna za manjine i koju bi mi trebalo da negujemo i zagovarujemo, (koja) nije u suštini demokratska (jer i demokratija, isto tako, može biti i totalitarna i autoritarna...) nego to mora biti liberalno-demokratska politička kultura, kultura tolerancije prema razlikama, uvažavanja raznolikosti, kultura dijaloga, kompromisa, razumnosti u zahtevima i u izlaženju u susret zahtevima koji su razumni.”³² Kao predsjednik Međudjeljnog odbora SANU za proučavanje manjina i ljudskih prava, akademik Stanovčić je bar u izvjesnoj mjeri realizovao svoju ideju o institucionalnoj potrebi istraživanja etniciteta, koju je zagovarao još od početka devedesetih, a jasnije formulisao 2002. godine, predlažući stvaranje instituta za istraživanje etniciteta. Na čelu tog odbora je učestvovao u pisanju najliberalnijeg zakona o manjinama koji je usvojen na nivou savezne države 2003. godine i organizovao nekoliko skupova i uredio nekoliko zbornika.

Do ovog polja istraživanja je stigao preko bavljenja *istorijom i teorijom federalizma*. Kao stručnjak za federalizam, pored opšte teorije federalizma, mnogo je pisao o različitim federalnim aranžmanima i sistemima, a posebno o američkom federalizmu i o tzv. etničkom federalizmu. U vrijeme vrućih rasprava o federalizmu u Jugoslaviji osamdesetih godina prošlog vijeka, akademik Stanovčić je 1986. godine³³ ukazao na sve slabosti i nedostatke jugoslovenskog etničkog federalizma i nagovještavao njegov kraj, a krajem osamdesetih sa velikom zabrinutošću prognozirao da će njegov raspad biti bolan i uz puno ljudskih žrtava. Upravo zahvaljujući velikom istorijskom znanju, poznavanju načina nastajanja i propadanja političkih poredaka i poniranju u dubinu i složenost ljudske prirode, pravilno ocjenjujući aktuelna tadašnja politička i društvena događanja, akademik Stanovčić je pokazao i veliku dalekovidost.

U skladu sa njegovim bavljenjem normativnom političkom teorijom i njegovanjem normativnog pristupa jeste i njegovo zalaganje za razvijanje liberalno-demokratske pravne i političke kulture otvorenog društva,

³² „Političke nauke, vladavina prava i razvitak demokratije” u: *Postkomunizam i demokratske promene: Demokratska rekonstrukcija države i političkog sistema*, priredili Vučina Vasović i Vukašin Pavlović, Jugoslovensko udruženje za političke nauke i Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002. str. 199.

³³ Up. *Federalizam/konfederalizam*, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1986.

čemu je posvetio cjelokupnu svoju naučnu i društvenu djelatnost. Akademik Stanovčić nije bio „čovjek kabineta”. Koristeći svoje teorijske uvide on se aktivno uključivao u procese za demokratizaciju društva, boreći se za slobodu govora, štampe i naučnog istraživanja i za odbranu ljudskih prava, i svojim nedogmatskim i slobodoumnim shvatanjima se u brojnim istupanjima na naučnim skupovima, stručnim savjetovanjima i raspravama i u sredstvima javnog informisanja, slijedeći ono za šta se sistematično zalagao u svojim radovima, zalagao za slobodu, kritičnost i odgovornost, kao i za moralnu autonomiju u prosuđivanju. Tako je u njegovom cjelokupnom djelovanju došao do izražaja kritički i stvaralački stav u razmatranju stanja i pojava u društvu, a na osnovu bogate tradicije demokratske i slobodarske misli se zalagao da se u našem društvu uspostave konstitucionalizam i vladavina prava, kao velika civilizacijska dostignuća. Uspostavljanje vladavine prava je za njega bila prva pretpostavka za demokratizaciju društva, uključujući sve ono što to podrazumijeva, kao što su zaštita sloboda i prava, ograničenje vlasti, uspostavljanje pravne izvjesnosti i sigurnosti, stvaranje koherentnog pravnog sistema i nezavisnog sudstva, disperzije moći i decentralizacije.

ZAKLJUČAK

Sve knjige i tekstovi akademika Stanovčića predstavljaju složene, idejama, opservacijama, saznanjima i zaključcima izuzetno bogate tekstove, koji ne samo da plijene informativnošću i analitičnošću, koliko i enciklopedijskom erudicijom autora, nego i svježinom, raznovrсноšću i bogatstvom u njemu sadržanih analiza, komentara, tumačenja i preporuka. Istančanost analiza, suptilnost zaključaka, jednostavnost izlaganja, kao i umijeće da se o vrlo složenim problemima piše i govori na jednostavan i razumljiv način, a da se ne gubi na stručnosti i analitičnosti, čini je njegove knjige i tekstove „čitljivim” i zanimljivim štivom i za širi krug čitalaca, tako da su njegovi radovi značajno doprinosili širenju demokratske kulture i tolerancije, a ne samo uvećavanju znanja i razumijevanja političkih i društvenih fenomena. Ne samo naglašavanjem ljudskih prava, konstitucionalizma, demokratije, vladavine prava, slobodne rasprave i istraživanja, nego i odabirom tema, knjiga i mislilaca o kojima je pisao i predavao, akademik Stanovčić je u vrijeme suženih mogućnosti javnog iskazivanja kritičkih stavova do devedesetih godina prošlog vijeka uspijevao da širi uzani prostor kritičke misli van službeno zadatog marksističkog pogleda na svijet i tako labavio okvire jednog borniranog

službenog mišljenja i ideologije. Praveći otklon u odnosu na marksistički dogmatizam, etatistički socijalizam i birokratizam, profesor Stanovčić je od početka svog djelovanja utirao put liberalizaciji, pluralizaciji i demokratizaciji društva. On je u marksističku društvenu teoriju unosio probleme, teme i pristupe iz drugih teorijskih usmjerenja i tako relativizirao okoštalu i dogmatizovanu misao, podstičući kritičko razmišljanje svojih studenata i čitalaca. U tom smislu je posebno zaslužan za afirmaciju liberalne političke misli kod nas, gdje je radio na pojašnjavanju pojmova i kategorija, minucioznim istraživanjem njihovog porijekla i razvoja, doprinoseći tako raščišćavanju ideološki opterećenih pojmova i afirmaciji kategorijalnog aparata, bez koga je razvitak političke nauke nezamisliv.

Tekstove i knjige akademika Stanovčića odlikuje mjera originalnosti koju je postigao malo koji politikolog kod nas. Originalnosti, uokvirene stalnim kritičkim preispitivanjem aktuelnih i naslijeđenih koncepata, ideja i principa, ali i samopreispitivanjem i samokritičnošću. Samosvojni istraživač i originalni poslenik u polju političke nauke, uvijek je duboko kritički promišljao sve čime se bavio, pokazujući smjelost ličnog uvida i snagu teorijske inventivnosti. Akademik Stanovčić je bio posvećenik knjige i neumorni čitač, koji je cijeli svoj život posvetio samoobrazovanju i obrazovanju drugih. Ne znam nikoga ko je bio svim bićem toliko posvećen profesiji i djelatnosti teoretičara, pedagoga i društvenog poslenika.

Ilija VUJAČIĆ

POLITICAL THOUGHT OF VOJISLAV STANOVČIĆ

Summary

In the paper the author analyze political thought and academic and public engagement of professor Vojislav Stanovic academician of Serbian academy of sciences and arts. On the beginning there are some bio-bibliografic data about his schooling and academic and public activity, and in the central part of the paper are analyzed his scientific, pedagogic and social contribution to the development of Yugoslav and postjugoslav politicology and political theory. It is higlihgted outstanding contribution to political theory, political science and social science in general of this regionally and internationally recognized author. In the conclusion I have shortly evaluated his opus and his contribution to the profession of political scientist, pedagogue and social activist.

Key words: politicology, political theory, the rule of law, legitimacy, federalism, costitutionalism